

ԹԵԿԱԿԱՆ ԽՈՒՍՔԵՐՆ ՌԻԱԿՏԻՎ ՍՏԵՐԵՈՏԻՊԻՆԻ ՎԵՐԿԱԼ (ԽՈՒՍՔԱՆԻՆ)
ԴՐՍԱԿԱՆՈՒՄՆԵՐ*

Լ.Գ. Ղարախանյան

Էթնիկական ստերեոտիպերը կատարում են բազմաթիվ ֆունկցիաներ: Առցիական մակարդակում էթնիկական ստերեոտիպը կատարում է նրկու հիմնական ֆունկցիա՝ պաշտպանականացնող/երբ խմբային վարքը ենթադրում է գաղափարախոսության ձևավորում և պահպանում/ և նույնականացնող/հղենտիֆիկացնող/: Մենք կանգ կառնենք սոսկ պաշտպանական ֆունկցիաների հոգեբանական բարդ կառուցվածքի ու դրսևորման այն օրինաչափությունների վրա, որոնք դրսևորվում են վերբալ/խոսքային/ ստերեոտիպերում:

Հռչակավոր բրիտանացի հոգեբան Անրի Թեմվիլի համոզմամբ ստերեոտիպերն ի վիճակի են պաշտպանել ոչ միայն անհատի արժեքները, այլև սոցիալական նույնականացումը:

Յայտու էթնիկական ստերեոտիպերի ուսումնասիրումն իր ակտուալությամբ, թեյիեմվալությամբ, պրակտիկ նշանակությամբ, գիտական մեծ հետաքրքրություն է ներկայացնում:

Ստերեոտիպերի առաջագման, ստերեոտիպացման ներույթն անմիջապես կապված է խմբային արժեքների պաշտպանության հետ, որն ենթադրում է եզակիության ու սեպեիֆիկության լատստատում: Ստերեոտիպերի պաշտպանական ֆունկցիան կայանում է նախևառաջ դրանց անվտանգության պահպանման մեջ: Ընդունված է այն կարծիքը, համաձայն որի «սոցիալական ստերեոտիպերը վարքային մակարդակում հագվաղծալ են դրսևորվում, եթե խմբերի միջև բացահայտ խնամանքը բացակայում է: Իսկ ահա լարվածության ու կոնֆլիկտների պայմաններում ստերեոտիպերը դառնում են որոշիչ դերակրիանատներ, որոնք դժվարությամբ են ենթարկվում մոդիֆիկացիայի ու կառավարման» [1]: Յուրօրինակ պաշտպանական մեխանիզմներ են պարունակում թեափոր խոսքերն ու ասքերը, որոնց բովանդակային նշանակության էլ կիրժեմք անդրադառնալ սույն հոդվածի մեջ:

Հայ-աղբբեցանական հարաբերությունների ուսումնասիրումը եղբայրական ազգի ձևաչափում, թույլ է տալիս ասել, որ արտարուստ հորիզոնական/երբ հարաբերություններում իշխում է հավասարություն/ թվագող շփումներում իշխում էր գգուշավոր կանխավարժությունն ու բացասական նախադրումադրվածությունը: Միջլթնիկական հարաբերությունների բացահայտման գործում գգալի տեղեկություններ են պարունակում էթնիկական ստերեոտիպերը: Ստերեոտիպերը դրսևորվում են ինչպես սոցիալական, այնպես էլ միջլթնիկական շփումներում ու մշակութային տրանսմիսիաններում/տարածախադրողում/: Ըստ որում յուրաքանչյուր էթնոս/Գ.Բ. Անդրեեա, Ի. Կոն, Գ. Օլպորտ, Ա. Նալչալյան/ ստերեոտիպացված պատկերացում ունի ինչպես իր/ակտուստերեոտիպեր/, այնպես էլ այլ էթնոսների/հետերոստերեոտիպեր/ հոգեբանական առանձնահատկությունների մասին:

«Ստերեոտիպերում, իհարկե, կան որոշ օբյեկտիվ ինֆորմացիաներ էթնոսի մասին, սակայն դրանք սովորաբար աղճատված են» [2]: Էթնիկական ստերեոտիպերն արտահայտում են էթնոսի դրոպապատանալներ, արժեքային կոդստրուկտներն ու գաղափարախոսությունը, ինչպես նաև բովանդակում բնավորության գծեր: Սակայն պետք է նկատի ունենալ այն հանգամանքը, որ ստերեոտիպերը օբյեկտիվ ինֆորմացիա են պարունակում սովալ էթնոսի բնավորության մասին: Ուշագրավ նյութ է պարունակում աղբբեցանական ասքերն ու թեափոր խոսքերը, որոնք ստերեոտիպերի վերբալ դրսևորումներ են:

Թեափոր խոսքերն ու ասքերը ստերեոտիպերի վերբալ դրսևորումներ են, որոնք իրենց մեջ խտացնում են ոչ միայն սովալ էթնոսի բնավորության, ավանդույթների ու կենցաղային

* Անտղանիշով նշված բոլոր աշխատանքները գեղուգվել են «Երիտասարդ գիտնականների II գլխաւոհովում»: Սանախանկերու, ասքի, 2007թ.:

սովորույթների բնորոշ կողմերը, այն խորը հոգեբանական այն երևույթները, որոնց հիմքում ընկած են հոգեբանական դիրքորոշումներն ու պաշտպանական մեխանիզմները:

Քիչ չեն վերբալ խոսքային/ արտահայտություն ստացած այն ստերեոտիպերը, որոնք աղբրեջանցիների, մասնավորապես Ղարաբաղի հայերի միջլեթնիկական շփումների իրական արտահայտություններ են: Երեխայի քննցնելու և առհասարակ երեխային պատմելու խոսքային ընդունված ու տարածված արտահայտություն է. «Էրմանի գայլի»/Շայր գալիս է/ ստերեոտիպի վերբալ դրսևորումը: «Հայ են, պիտի մեռնան»/Շքմանի սան, օլմալի սան/ աղբրեջանական ատույթն, ըստ Լույսյան, նպատակահարմար հայերի նկատմամբ մշակված ատմության և թշնամական դիրքորոշման խոսքային դրսևորում է, որն արդեն կարծրացել է նրանց գիտակցության և ենթագիտակցության շերտերում: Սա աղբրեջանցիների միատիկ և ռեզնանսի մտածողության ատվամարդկայնացնող ու կործանիչ ազդեցիկի դրսևորում է: Հայերին նկատմամբ ատելություն և արհամարհանք է արտահայտվում նաև աղբրեջանական հետևյալ ատույթում. «Հայի հացը չեն ուտի»/Շքմանի չորագի յնմպլար/ կամ Էրմանի սան վերափախան /հայ են, պիտի վճարեն, նկատի է առնվում հայի հարկատու լինելը/ Էրմանի սան մոեդատան /հայը մուրտառա/ ատույթում հային ամբարշտություն և բացասականություն է վերագրվում: Աղբրեջանցի կանայք և ւզջիկները հայկական խնջույքների և արարողությունների ժամանակ հալ մարդու հացից չլին ուտում: Հացը ազգի բարբերն ու հատկություններն ամփոփող խորիդրանիշ է, ինչն կնդտուովում է հայի հարամությունից: Հացի հարամությունը կարող է փոխանցվել մոր կաթի ու արյան մեջ, իսկ կինը դաստիարակող օբյեկտ է: Հիվանդացին ազգակենտրոնությունն, իրավամբ, զարգացած էր թուրք կանանց մոտ, ինչն առավել մակերեսային և ոչ իրատեսական էր դարձնում նրանց պատկերացումներն հայերի մասին: Աղբրեջանցիների ազգային անհանդուրժողականության տարբերն արտահայտվում էին նաև կենցաղային տարբեր դրվագներում: Թուրքի հարսանիքին իրավիճված հայերի համար պարտատվում էր առանձին սեղան, որում նորից գործում էր «Հայը գլավոր է, անհավատ/ կամ «Էրմանի շնյառն յոլունդա»/Շայր գնում է, սատանայի ճանապարհով/ կրոնական հիմքեր պարունակող կարծրատիպը, որը խաբանի էլքելտ էր թուրքի գիտակցական կյանքում: Նույնիսկ հայ քիբան, որն համարվում էր ընտանիքի մոտերիմ բարեկամը, ունենում էր իր առնածին սպասքը՝ բաժակն ու ափսն, զոլյն ու պատառաքաղը, որը սակայն թուրքի կինը խնամքով թարթում էր: *Այսպես հոգեբանորեն անխուսափելի էր դառնում հայերի նկատմամբ խորական դիրքորոշման կայունությունը: Այստեղ է, որ կրոնական նախապաշարմունքները լարվածության մեջ էին պահում թուրքին և մղում ինքնապաշտպանական տարբեր գործողություններ:

Երոնը ևս որպես էթնիկական կարևորագույն ցուցիչ աղբրեջանցիների էթնիկական ինքնագիտակցությունում ամրապնդում էր արժեքների երևակայական անհամատեղելիության գիտակցումը, միջլեթնիկական հարաբերությունների երևակայական անհաղթահարելիությունը և դեհումանիզացիայի երևույթը: Երոնը որպես էթնիկական ցուցիչ ևս անդրադառնում է էթնիկական ստերեոտիպերի ձևավորման վրա: Մեր դիտարկումներից և ուսումնասիրություններից պարզվում է, որ Ղարաբաղի հայերի և աղբրեջանցիների միջլեթնիկական շփումներում դրսևորված խորականությունն ու ագրեսիան մեծամասամբ այն ստերոտիպերի արյույնքն են, որոնց հիմքում ընկած էր կրոնական ցուցիչը:

Այսօր ևս մոտսովմանական կրոնը ձևավորում է այնպիսի կարծրատիպեր, որոնք պաշտպանական ֆունկցիաները բազմապիսի արեւիայի բնույթ են կրում: Մեջքերենք. «Լի գցեմ Աստծո թշնամիների և ծեր թշնամիների սիրտը»/Մուրաի 8.60:/ «Կեզի եկեմ նրանց /ոչ մոտսովմանների/ դեմ /իմա՝ սպանեցեմ նրանց/, և Աստված կպատմի /կտանջի/ նրանց ձեռքով, ամոթահար արեմ նրանց»/Մուրաի 9.14:/ «Լի պիտի գցեմ անհավատների սիրտը խփեցեմ նրանց վզից վրեւ, ցարդեցեմ նրանց բոլոր մատները: Խոհողը դուր չեմ, խոհողն Աստված է»/Մուրաի 8.13-18:/ Ա. Ռ. Գաբանյան «Իսլամ և Ավետարան» բարեկարգյալ հայեցակետ Հավատք և կյանք բարեկարգյալ առարկությունը Հայաստան 2006, էջ 222: «Ղևրանն ընթերցողը գարանբով կնկարի, որ «կովեր», «սպանել» բառերն ավելի հաճախակի են, քան «աղոթելը»/կարծում ենք, որ կրոնը որպես էթնիկական ցուցիչ, նպաստում է ավելի շատ հետեքոստերեոտիպերի ձևավորմանը: Ուշագրավ է թերևս այն, որ մոտսովմանների մոտ ագրեսիվ էթնիկական հետեքոստերեոտիպերի, որոնց հիմքում ընկած է կրոնական ցուցիչը, վերջնական նպատակը ենթադրում է կատարսիս /ինքնամարքում/, քանի որ չի հաղը /սրբազան պատերազմը և առհասարակ գլավուրների/ անհավատների/ ոչնչացումը կրոնական պարտականությունների

հատարում է. և «կատարողի գործն այլափի հետ է», ուստի «մաքրագործում է սիրտը», նույն տեղը Կ 221:

Կրոնական հիմքեր էր պարունակում հային աղջիկ չտալու կարծրատիպը, հայ տղամարդը պատկերված չէ, ինչն ըստ դուրանի անթույլատրելի է: Աղբրեջանական մեկ այլ ասույթ ասում է. «Տասը մատներդ մտների պես վառես ու լուսավորես հայի ճամփան, շնորհակալություն չի ասի»:

Այստեղ արդեն հային վերագրվում են նրախտամոռության ու անշնորհակալության անձնային որակները: Հային խոտվարարության ու կոնֆլիկտայնության որակներ է վերագրվում հետևյալ ասույթում. «Ամբոխից հային ճանաչելու համար կրակ վառիր և կողքի կանգնիր. հայն անպայման կնտնենա և կխառնի այն»: Իսկ ահա «Աչվա՛վ հայը և բերավ նոր աղետ» ասույթում արտացոլվում է հայի բազասական խորհրդանշացման երևույթը, որն խորը ընդհանրացման արդյունք է: Հայերի բազասական սիմվոլացման տարրեր կան նաև աղբրեջանական հետևյալ հանելուկի մեջ. Օ նաղը Լրմանի յեյիր, մուսուլման ի չիր /Անդը/ «Այն ի՜նչն է. հայն ուտում է, թուրքը՝ խմում» (Թրդումլ):

Հեզնանքի պաշտպանական մեխանիզմն է արտահայտված «Հային յետն խեղը իմը բիշար» ասույթը, որով թերագնահատվում է հայի իրադրական մտածողությունն և աղաարագվում նրան հաչորդող ինքնավերլուծման առողջ մտահանգումների վերաբերադրությունը: Հեզնանքի ու արհամարհանքի էթնոպաշտպան տարրեր են պարունակվում նաև «Հանուն գործի հային ևս կարելի է քեռի ասել» աղբրեջանական ասույթում, որի վերլուծությունը նորից ենթադրում է հայի կերպարի նսեմացում: Ի դեպ, թևավոր խոսքերից գալու, հայի խոյանքներում ևս արտահայտվում են աղբրեջանցիների հայերի նկատմամբ ունեցած ստերեոտիպների պաշտպանական ֆունկցիաները: Հայի խոյանքներում բավականին շատ են շրջանառվում քրիստոնեության սիմվոլները, մասնավորապես խաչը: Հոգեբանական լինքնապաշտպանության մեծ ազդեցիկ է պարունակում նաև աղբրեջանական հետևյալ օրոգորցային երգի բառյակը.

Հասան-Հասան

բոյասան,

Էրմանին բոյոր

քյասասան:

/Հասան, Հասան մեծագիր հայի արմատը կտիր/:

Այս շարքը կարելի է երկար շարունակել:

Ի դեպ, րիչ չեն նաև հայերի՝ թուրքերի մասին ասվող թևավոր խոսքերն ու ասքերը, որոնք ևս արտահայտում են հայերի նկատմամբ ունեցած սոցիալական ու էթնիկական դիրքորոշումները: Դեռևս հին ժամանակներից հայերը հաճախ էին օգտագործում «Դա թուրքի տափակ խելքի բանը չէ» արտահայտությունը: Այս փորձիկ արտահայտության մեջ հստակեցվում է հայերի տվյալ էթնոսին վերագրվող գնահատականը: «Հայն առանց Բիշստոսի դա այդ նույն թուրքն է պարտված ու վրեժխնդրության ծարավ»: Պարտված ու գազազած թուրքի հոգեբանություն ունի հոգևոր հավատքից ու գործությունից գուրկ հայը: Փաստորեն այսպես տվյալ էթնոսին վերագրվում են նմուշներ /Էտալոններ/, որոնք ամրագրվում են մեր ազգային մտածողության և ենթագիտակցության ոլորտներում:

Պետք է ասել, որ աղբրեջանցիներն ունեն բազմաթիվ օգտակար թևավոր խոսքեր, ասքեր ու աֆորիզմներ, որոնք ցայսօր օգտագործվում են Ղարաբաղի գյուղական վայրերում: Ղարաբաղցիների մոտ շրջանառվող ասույթ է դարձել. «Թուրքն անիծված է, բայց խոսքն օրհնված» ասույթը: Անիծված բառում նորից ամփոփված է հայերի՝ թուրքերի նկատմամբ արտահայտվող դիրքորոշումը:

Պետք է ասել, որ աղբրեջանցիներն ունեն բազմաթիվ օգտակար թևավոր խոսքեր, ասքեր ու աֆորիզմներ, որոնք ցայսօր օգտագործվում են Ղարաբաղի գյուղական վայրերում: Ղարաբաղցիների մոտ շրջանառվող ասույթ է դարձել. «Թուրքն անիծված է, բայց խոսքն օրհնված» ասույթը: «Անիծված» բառը նորից սոցիալական ու էթնիկական ստերեոտիպի դրսևորում է, բայց այս արտահայտությունն ավելի շուտ դրական հետերոստերեոտիպ է: Դրական հետերոստերեոտիպի դրսևորում է նաև «Թուրքը մյաղդա» արտահայտությունը, որում, փաստորեն, թուրքին վերագրվում են անձնային այնպիսի դրական որակումներ, ինչպիսիք են՝ առատածեռությունը, մեծահոգությունը: Ի դեպ, րիչ չեն աղբրեջանցիների նկատմամբ ունեցած Ղարաբաղի հայերի դրական հետերոստերեոտիպերը: Դրական հետերոստերեոտիպերը որպես

կրկնակի էթնիկական ինքնագիտակցության դրսևորումներ, գաղութ, այսօր ևս պահպանվել են նախկին ադրբեյջանաբնակ գյուղերի հարևանությամբ ապրող հայկական գյուղերի բնակիչների մոտ: Նրանցից ոմանք /մեծամասամբ նրանք, ովքեր ծանր կորուստներ չեն կրել/ երբեմն երանությամբ են խոսում Ադրբեյջանի կազմում ապրած տարիների մասին և շրջանառում դրական հեռերոտերոտիպեր արտահայտող ատյոյաները: Այստեղ ավելի շատ առկա են նոստալգիկ էլեմենտներ. որոնք խորը հոգեբանական բնույթ են կրում այսօրվա դժվար դարձած կյանքի համեմատության պայմաններում: Մինչդեռ գորբաչովյան վերակառուցմամբ միևնույն է անգլոմային շրջանի սոցիալ-տնտեսական փոփոխություններն անսուսափելի կլինեին:

Քիչ չեն դարաբաղցիների շրջանում ադրբեյջանցիների մասին տարածված ասքերը, որոնք հիմնականում շրջանառվում են սոցիալական ցածր խավերի շրջանում: «Թորքեն նհետ աշնա տեռ, ճրպատը ծերրատ վեր մեր րցիլ» /թուրքի հետ բարեկամացիր, բայց ճիպտը ծերիկդ ցած մի գցիր/ արտահայտության մեջ ընդգծվում է թուրքին նախնական /արխաիկ/ մտածողությամբ ու անկեղծորեն բնկալելու կարծրասիւսը, որով ենթագիտակցորեն ղեկավարվում ենք հայերս: Սա օրինաչափ աշտպանական թազմավարություն է: «Թորքեն մինչև թակումս աշնա չի տեռում» /թուրքին մինչև չես ծեծում բնկեր չի դառնում/ արտահայտությունը ևս վկայում է այն մասին, որ հայերս զգայուն ենք և պետք է շարունակենք այդպես լինել սեփական հոգեբանական տարածքի պահպանման գործում և, որ հեռագզայությունն արդեն արմատավորված է մեր մտածողության մեջ:

Резюме

Исследование этнических стереотипов представляет собой большой научный интерес. Своеобразными этническими авто- и гетеростереотипами являются афоризмы и крылатые слова. В данной статье анализируются азербайджанские крылатые слова об армянах, где полностью отражается дискриминирующая установка азербайджанцев по отношению к армянам. В статье также упомянуты армянские пословицы об азербайджанцах, где явно отражается нетерпимость и несовместимость межкультурных отношений.

Դրականություն

1. <http://www.gumc.ir/fo/bibliotek-BuKS/Sociolog/Plat/23.php>
2. А. Налчаджян, 'Этническая характеристология, Ерewan, Otsean, 2001, стр. 187.
3. Ալբերտ Նալչաջյան, Էթնիկական հոգեբանություն, Երևան, 2003:
4. Ալբերտ Նալչաջյան, Սոկրատ Մկրտչյան, Էթնիկական մանկավարժություն, Տաթև գիտակրթական համալիր, Երևան, 2003:
5. Կարինե Նալչաջյան, Էթնիկական ինքնագիտակցություն, Երևան 2003:
6. Ա. Ռ. Գալանձան, «Ռալամ և Ավետարան» բարեկարգյալ հայնցակետ Հավատք և կյանք բարեկարգյալ առարկություն Հայաստան, 2006, էջ 222:
7. Նույն տեղը, էջ 221:

Դաշտային հեռագոտություններ

*1 Պատմում է ադրբեյջանական Շնլի գյուղին սահմանակից Նախիչևանիկ հայկական գյուղի բնակիչ Դաշայ Դարախանյանը, որը չեքմ բարեկամական կապերի հետ էր ադրբեյջանցիների հետ և թուրքի բիրվա էր:

ԱրԳՀ հոգեբանության և մանկավարժության ամբիոն